

◆◆◆ KOVÁCS ESZTER

„A mélyen tisztelt rendek miatt szét vagyunk szórva, mint az eltévedt bárányok.”

Rumer Gergely jezsuita tartományfőnök gondolatai az 1618-as prágai rendi felkelésről*

Rumer Gergely, az önálló cseh jezsuita rendtartomány első provinciálisa a kevésbé ismert magyarországi jezsuiták közé tartozik, pedig korának igen fontos egyházi személyisége volt,¹ csendes tudós ember, a héber és más bibliai nyelvek szakértője, a Káldi-féle bibliafordítás egyik lektora. A grazi egyetem fiatal tanáraként kötött szoros barátságot az akkori stájer főherceggel, a későbbi II. Ferdinánd császárral és édesanyjával, Mária főhercegnővel, akinek temetésén Wilhelm Lamormaini és Pedro Jimenez jezsuitákkal közösen ő mondta a gyászbeszédet.² Talán ennek a barátságnak is köszönheti, hogy 1613-ban az olmützi akadémia rektora lett. Olmützi évei nem a békés töltekezés jegyében teltek, inkább tanulóéveknek tekinthetők későbbi tartományfőnöki feladataihoz. Rektorsága alatt zajlott az egyetem történetének legnagyobb diáklázadása, amelyet végül csak uralkodói segítséggel sikerült lecsendesíteni. A lázadásért és a közben elszenvedett sérelmekért a diákok, az egyetem vezetői, František Ditrichštejn (Franz von Dietrichstein) olmützi püspök és a város polgárai egyaránt a gyengekezűnek tartott Rumert okolták.³

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Elhangzott a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány és az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék által szervezett „Slavata Vilém ellen, Martiniczi Borzita Jaroslavu ellen... törvény szerint cselekedtünk... az régi szokás szerint, az ablakról levetettük.» Előadások a prágai rendi felkelés 400. évfordulója alkalmából” című konferencián 2018. december 3-án.

¹ Kovács Eszter, *Gregor Rumer – prvý provinciál českej provincie Spoločnost Ježišovej*, in *Viera a život XXIV* (2014) 6/8-68.

² A gyászbeszéd szövege nyomtatásban is megjelent: *Parentalia Serenissimae Principi ac Dominae D. Mariae Archiducis Austriae* (Graeci 1608).

³ Kovács Eszter, *Rumer Gergely olmützi rektori évei (1613–1618)*, in *Magyar Sion X* (2016) 1/135-139.

Mikor 1618-ban felmentették rektori teendői alól, és március 23-án a jezsuita generális, Mutio Vitelleschi az ausztriai jezsuita provincia vezetésével bízta meg,⁴ még nem sejtette, hogy hamarosan egy sokkal jelentősebb konfliktus közepén találja magát. Tartományfőnökként feladatai közé tartozott a rendházak évenkénti meglátogatása, ellenőrzése. Ennek a kötelességének eleget téve érkezett 1618. május 23-a délután Prágába.⁵

Csehországban ekkoriban kiéleződött az ellentét a katolikus uralkodóház és a zömében protestáns cseh nemesség és polgárság között. 1617-ben II. Mátyás helyett II. Ferdinánd néven a stájer főherceg lett a cseh király. Megkoronázásának feltételeként elfogadta, hogy tiszteletben tartja a cseh rendek ősi szabadságjogait, de II. Rudolf 1609-es törvényét, amely biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlását a cseh korona országaiban, nem erősítette meg, sőt rendeleteivel korlátozta gyülekezési szabadságukat. Újabb feszültségeket szült, hogy Ferdinánd Brumovban és Hrobban bezáratotta a katolikus egyházi birtokokon épült protestáns templomokat. 1618. május 23-án protestáns nemesekből álló bizottság ment Prágába, hogy a császári helytartóktól, Vilém Slavatától és Jaroslav Martinctól kényszerítse ki sérelmeik orvoslását, de a velük való tárgyalás nem vezetett eredményre, ezért a két helytartót írnokukkal együtt elítélték, és kidobták őket a prágai vár ablakából, amit csodával határos módon túléltek.⁶ Ezzel az eseménnyel kezdődött a harmincéves háború, amelybe szinte minden európai ország bekapcsolódott.

Dél körül Mathias Thurn a felkelés vezetője beszélt a néphez, és megígérte, hogy a két helytartóhoz hasonlóan mindenki bűnhődni fog, akinek köze volt a protestánsok elnyomásához. Külön kiemelte, hogy a jezsuitákat mint a császár rossz tanácsadóit meg kell büntetni.⁷ Ebben a helyzetben érkezett meg váratlanul, délután négykor, a prágai kollégiumba Rumer Gergely. Miután értesült az eseményekről nyolc órára tárgyalásra hívta a rendek képviselőit, ők azonban ettől elzárkóztak. Látva, hogy a megegyezésre kevés az esély, tizenkét társát világi ruhában elküldte a kollégiumból, hogy hírt vigyenek a többi kollégiumba a prágai eseményekről.⁸ Diákjaikat is hazaküldték, mert a botokkal és fáklyákkal felfegyverzett tömeg a kollégiumot fenyegette.⁹ A katolikus nemesektől próbáltak segítséget kérni, de ekkor már ők

⁴ *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I. (1555–1773)* I–XI (ed. Ladislaus Lukács; Roma 1978–1995) I, 770.

⁵ SCHMIDL, Joannes, *Historia Societatis Iesu provinciae Bohemiae* III (Pragae 1754) 101.

⁶ BÍLEK, Václav Tomáš, *Dějiny Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec v zemích království českého zvláště* (Praha 1896) 413.

⁷ KROESS, Alois, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu* I–II (Wien 1910–1938) I, 918.

⁸ Uo. 918–919.

⁹ SCHMIDL III, 98–99.

sem voltak abban a helyzetben, hogy segíteni tudjanak. Látva, hogy nincs más megoldás, Mathias Thurnhoz fordultak, de ő is visszautasította segélykérésüket.¹⁰

Május 25-én a rendek harminctagú direktóriumot bíztak meg az irányítással. Ezen a napon Rumer Gergely titokban néhány társával együtt elhagyta a kollégiumot és Chomutovba ment.¹¹ A kollégiumban maradó harminc jezsuitát a direktórium június 1-jén levélben felszólította, hagyják el a Cseh Királyság területét. Száműzetésüket azzal indokolták, hogy ők szítottak vizsalyt Csehország lakosai közt, valamint a cseh nép ellen fordították a katolikus nemeseket és az udvart.¹² Egy hetet adtak nekik, hogy felkészüljenek az útra.¹³ Rumer Gergely június 2-án titokban visszatért Chomutovból Prágába, de miután értesült az eseményekről, úgy döntött, nem megy be a városba. Követek útján arra utasította a rektort, készüljenek fel, hogy valószínűleg el kell hagyniuk a kollégiumot, majd továbbutazott.¹⁴ A rektor még próbált egyezkedni a rendekkel, de a megbékélésre nem volt semmi esély. Június 7-én a direktórium ismét távozásra szólította fel a jezsuitákat, és súlyos büntetéseket helyezett kilátásba, ha ellenszegülnének.¹⁵ Ekkor elhagyták Prágát, a rendházat pedig a cseh rendek azonnal birtokba vették.¹⁶

A vidéki városokat csak később érte el a felkelés. Český Krumlovban június 6-án hirdették ki a direktórium határozatát. A helyi jezsuiták már korábban hírt kaptak a felkelésről, így fontosabb irataikat és értékeiket még időben Passaubába szállították.¹⁷ Június 7-én eladták addig begyűjtött terményeiket és borukat, hogy legyen pénzük az útra, majd másnap elhagyták a várost. Távozásuk után a katonaság és a város lakosai a rendházat feldúlták és kirabolták.¹⁸ Jindřichův Hradecből már június 6-án kiköltöztek, Chomutovból néhány jezsuita még a dekrétum kihirdetése előtt távozott, Rumer Gergely felszólításának eleget téve. A dekrétum közzététele után a többiek is elhagyták a rendházat, amit a lakosság rögtön utána feldúlt. A legnagyobb kárt Kladskóban okozta a feldühödött tömeg, amely értesülve a direktórium határozatairól, június 13-án a rendházhoz vonult, a jezsuitákat elűzte, a rendházat pedig nemcsak kirabolta, hanem fel is gyújtotta.¹⁹

¹⁰ Uo. 99.

¹¹ Uo. 103.

¹² KOVÁCS Eszter, *A jezsuita rend Csehországból való elűzését értékelő iratok 1618–1619-ből*, in *Magyar Könyvszemle* (2010) 1/66–80.

¹³ SCHMIDL III, 104–105.

¹⁴ KRÖESS I, 927.

¹⁵ SCHMIDL III, 108.

¹⁶ KOVÁCS Eszter, *„Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószólója...” Cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig* (Budapest 2015) 51–52.

¹⁷ SCHMIDL III, 115.

¹⁸ BÍLEK 420.

¹⁹ Uo. 420–421.

Rumer Gergely 1618. június 19-én Passauból levelet írt Wilhelm Lamormaininak, a grazi egyetem rektorának, melyben a rendházba menekült cseh jezsuitákkal kapcsolatban adott néhány utasítást. A levél elején röviden beszámolt a csehországi helyzetről, majd pár mondatban leírta a saját véleményét is a felkelésről:

„Június 11-én kelt levelét megkaptam. (...) Semmi más iratot erről az ügyről nem kaptam, mert a cseh kollégiumokból ki kellett költöznünk. Önben van kezdetől a reményünk, hogy lenne-e néhány megüresedett hely ezen kollégiumok lakói számára. Tudomásomra jutott, hogy katonákat toboroznak Ófelsége részére a csehek ellen. Ha ebből a háborús helyzet áll elő, amit én remélek, félek, nehogy úgy járjunk, mint Velenében. A rendek biztosan nem fogadnak el minket másképp, mint erőszak árán. Elküldöm Önnek a dekrétum szó szerinti fordítását cseh nyelvből. Ezt küldték el az összes cseh kollégiumnak. Istenem, adj vezetőinknek bölcs értelmet: soha nem volt még jobb alkalom, mint most arra, hogy visszavonjuk a csehek privilégiumait, amelyek a vallás kárára vannak, és a felséglevelet,²⁰ és visszaszerezjük a diplomákat. (...) Azoknak számáról, akiket Önökhöz szeretnénk küldeni, semmi biztosat nem tudok a háború és az idő rövidege miatt. A mélyen tisztelt rendek miatt szét vagyunk szórva, mint az eltévedt bárányok. Sokakról nem tudok semmit, Chomutovból még mindig nincsenek hírek. (...) Említettem a prágai rektor atya előtt, hogy a teológushallgatókat Grazba fogom küldeni, (...) fogadja őket szeretettel (...).”²¹

A levél hangulata meglehetősen borúlátó. Mivel minden erre irányuló kísérlet eredménytelen volt, Rumer békés úton nem látott esélyt a megegyezésre.

A protestáns felkelők még 1618. május 25-én kiadtak egy kisebb írást német és cseh nyelven, hogy tudassák a világgal, miért fogtak fegyvert.²² Ez ebben az évben megjelent Debrecenben magyarul is.²³ Itt még nincs szó arról, hogy szakítani akarnak a Habsburg-házzal, sőt a törvényes császártól (II. Mátyás) várnak segítséget, és teljes mértékben a jezsuitákat teszik felelőssé a kialakult helyzetért. Azzal vádolták őket, hogy viszályt szítottak az

²⁰ II. Rudolf vallásszabadságot biztosító felséglevele (Rudolfív Majestát) 1609.

²¹ *Druhá Apologie, stawůw králowství českého tělo a krev Pána Ježíše Krista pod oboji přijímajících* (Praha 1618). Rumer levele: VVV_{4r}-VVW_{1v} (Kovács E. fordítása); lásd még: KOVÁCS, Gregor Rumer... 61.

²² *Apologia, oder eintschuldigungsschrift, aus was für undermeindlichen Erfachen alla drei Stände des löblichen Königreiches Bohaim sub utraque ein Defension werek anstellen müssen* (Praha 1618).

²³ *Apologia, az az mentsegre valo iras tudni illik, micsoda el tavoztathatatlan okokbol kenszeritettek Cseh orszagnak mind harom statusi, kik az Ur vacsorajat mind az ket szin alatt veszik, magok oltalmaert hadat fogadni. Az pragai nemet nyelven (Velezlavi Samuel által) nyomtatott exemplarbol magyar nyelvre forditatot.* (Debrecen 1618).

uralkodó és a cseh nép közt, és arra biztatták az uralkodót, hogy vegye semmibe Rudolf 1609-es felséglevelét. Mivel a rendi felkelők propagandája a jezsuitákat nevezte meg bűnbakként, kezdettől nem volt esély a megegyezésre. Rumer Gergely levele így az események alakulását nem befolyásolhatta, mégis olaj volt a tűzre, a jezsuita rend ellen írott protestáns vádiratokban központi szerepet kapott a fent idézett pár sor.

1618-ban megjelent egy nagyobb terjedelmű protestáns védekező irat cseh nyelven, amit később más nyelvekre is lefordítottak. Ez a kötet két részből áll. Az első rész leírja, miért fogtak fegyvert a protestáns rendek, a második cseh nyelven közli azokat a dokumentumokat, amelyekre az első rész hivatkozott. A kötet szerzője néhány jezsuitát név szerint is kiemelt azok közül, akiket szerinte személyes felelősség terhel a felkelés kirobbanása miatt. Itt többek közt Rumer Gergelyt is megnevezi, a második részben pedig cseh fordításban közli az említett levelet.²⁴

A jezsuiták kiűzése után, 1618. augusztus 28-án a direktorok újabb dokumentumot állítottak ki, melyben válaszul a császár számonkérő levelére tételesen összegyűjtötték a jezsuiták ellen felhozott vádakát:²⁵ a császárok akaratával szembeszállva a protestánsok ellen hangolták a katolikusokat, eretneknek nevezték a két szín alatt áldozókat (utraquisták),²⁶ Rudolf felséglevelét nem fogadták el, mivel azt a pápa nem erősítette meg, a császári udvarban rossz hírért keltették Csehországnak, és a rendek engedélye nélkül telepedtek le Prágában. Azt is felróják nekik, hogy egyetemalapításukkal veszélyeztették IV. Károly egyetemének létét, hiszen egy városban nem lehet két egyetem. Végül itt is felemlégetik Rumer levelét, amely szerintük bizonyíték arra, hogy a jezsuiták kezdettől fogva erőszakkal akarták érvényesíteni jogaikat.²⁷

Az utraquisták vádirataira nem sokkal később megszülettek az első katolikus válaszok. Közülük a legismertebb Adam Tanner *Apologia pro Societate Iesu* című könyve, amelyben a június 9-én kiadott nyílt levél vádjaira reagál.²⁸ Ebben Rumert személy szerint nem támadták, így Tanner sem említi védőiratában. Az augusztus 28-i dekrétum vádjaira, ami már Rumert is érin-

²⁴ Lásd: 21. jegyzet.

²⁵ BÍLEK 427-428.

²⁶ Az utraquista egyház egyházfegyelmi kérdésekben (cseh nyelv liturgikus használata, laikus kehely, világiak prédikátori tevékenysége stb.) tért el a katolikustól. A 15. század végén és a 16. század elején több (sikertelen) kísérlet is volt az egyesülésre. KALOUS, Antonín, *Tárgyalások az utraquisták és a római egyház egyesüléséről: A kiegyezés politikája, in Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok* (szerk. F. Romhányi Beatrix, Kendeffy Gábor; Budapest 2009) 154-163.

²⁷ BÍLEK 428-429.

²⁸ TANNER, Adam, *Apologia ab uno Societate Iesu composita, pro eadem Societate ex Bohemiae Regno ab eiusdem Regni statibus religionis sub utraque publico decreto immerito proscripta* (Viennae 1619).

tette, a rendek által elítélt és megtámadott császári helytartók egyike, Vilém Slavata reagált. Slavata három hibára hívja fel a figyelmet: Rumer Gergely nem volt akkor passauai rektor, a levélből nem lehet arra következtetni, hogy háborúra biztatott volna bárkit is, végül ez a levél nem is lehetett oka a felkelésnek, hiszen jóval később keletkezett. Megjegyzi még, hogy a felkelők fogtak fegyvert először, így nem vádolhatnak másokat azzal, hogy háborút kezdeményeztek.²⁹

1618. október 26-án Rómában Rumer volt tanítványa, Reinerus Reineccius, az ingolstadtai egyetem teológiatanára rövid füzetben latinul közölte a híressé vált levelet, és pár oldalas kommentárt fűzött hozzá egykori tanára védelmében. Szenvedélyesen kikel az „utraquisták hazugságai” ellen, akik azt akarják elhitetni a világgal, hogy a jezsuiták a béke akadályai.³⁰

Rumer Gergely reálisan látta a helyzetet. A jezsuiták és a rendek meg egyezésére a felkelés kirobbanása után már nem volt semmi esély. A felkelők kezdetben nem akartak egyértelműen szembefordulni az uralkodóval, ezért a „király rossz tanácsadóit”, a jezsuitákat nevezték meg legfőbb ellenségként. A protestáns röpiratok is azt hirdették, hogy minden vallásszabadságot érintő sérelem mögött a jezsuiták állnak, akik kezdettől fogva a cseh nép ellenségei voltak, és a cseh nép ellen hangolták a királyt. Az iratok hangvételéből látszik, hogy a rendek eleve kizárták a jezsuitákkal való meg egyezés lehetőségét.

1619. május 8-án Morvaországban is kihirdették a jezsuiták kitiltását tartalmazó dekrétumot. Az atyák május 11-én elhagyták Brünnt, 14-én Olmütztöt, ahonnan néhányan már a dekrétum kihirdetése előtt elmenekültek.³¹ Az elűzött jezsuiták az osztrák tartományokba mentek, és ott várták ki a felkelés végét. A cseh rendek fehérhegyi veresége (1620. november 8.) után a jezsuiták visszatérhettek Csehországba, visszakapták elkobzott javaikat, és folytathatták munkájukat.

²⁹ SCHMIDL III, 144. Lásd még: KOVÁCS, *A jezsuita rend Csehországból való elűzését értékelő iratok...* 76-77.

³⁰ REUNECCIUS, Reinerus, *Tuba Pacis hoc est! Pia meditatio et consultatio reverendi Patris in Christo Gregorii Rumeri, Societatis Jesu Collegii Passaviensis rectoris magnifici et dignissimi. De motibus bohemicis, ob religionem excitatis, legitime componendis. Opposita calumniis Utraquistarum in Regno Bohemiae degentium! qui irrito conatu, universo terrarum orbi, persuadere student, Jesuitas, publicae pacis esse perturbatores.* (Roma 1618).

³¹ BÍLEK 421.